

MUHAFAZAKÂRLAR VE NEOLİBERALİZM STRATEJİLERİ

Conservatives and Strategies of Neoliberalism

Ali Akay*

Öz

Günümüzde dünyanın pek çok yerinde sağ popülist partilerin ve liderlerin yükselişine ya da iktidarına tanık olmaktadır. Bu siyaset her nerede kendisini gösterirse gösterebilir, onu belirli özellikleriyle tanımlamak mümkündür: toplumsal hoşnutsuzlukların kaynağı olarak bir dış ihlalcı işaret edilmesi, otoriter siyaset, aile yaşamına verilen önem, göçmen karşıtlığı, iktisadi korumacılık, toplumun katı hiyerarşik örgütlenmesi. Sağ popülizm şüphesiz bir anda ortaya çıkmadı ve dolayısıyla bu makalede o, 1970’lerde Batı’da yükselmeye başlayan sağ muhafazakârlıkla, neoliberal ekonomiyle ilişkisi içinde değerlendirilmiştir. Bugün tüm dünya üzerindeki canlı yaşamı tehdit eden ekolojik kriz de sağ popülizmden ve neoliberal ekonomiden bağımsız olarak düşünülemez. Bu çalışmada da bugün dünyada hegemonyasını giderek daha fazla hissettiren bu siyasete ve ekonomiye karşı bu ekolojik krizden çıkmak için insan ve doğa arasındaki ilişkinin yeni bir yolla düşünülmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir.

85

Anahtar Sözcükler: Sağ popülizm, neoliberalizm, sağ muhafazakârlık, antroposen, kriz

Abstract

In our day we witness the upsurge or coming to power of populist leaders and parties in numerous countries. It is possible to discern the specific set of features that this politics consists in wherever it manifests itself: designating a foreign intruder as the sole cause of the social problems, authoritarian politics, the emphasis on family, opposition to immigrants, economic protectionism, strict hierarchical organization of the society. Without a doubt the right populism did not come into view at a stroke, thus in this essay it is considered in its relation to the right conservatism and neoliberal economics that had started to rise in the 1970s. Today it is impossible to think the ecological crisis threatening the whole life on earth independent of the right populism and neoliberal economics. Therefore in this work it is pointed at to the necessity

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye / ali.akay@msgsu.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0002-4876-2675

Prof. Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, İstanbul, Turkey, ORCID Number: 0000-0002-4876-2675.

Geliş Tarihi / Received: 27.09.2019 - Kabul Tarihi / Accepted: 20.04.2020

to think of the relation between human and nature in a new way against the politics that is becoming increasingly hegemonic throughout the world in order to break out of the ecological crisis.

Keywords: The right populism, Neoliberalism, the right conservatism, anthropocene, crisis

Giriş

Bugün, dünyada “muhafazakâr sağ” ideoloji moda oldu; bu ideoloji belli sınıf fraksiyonlarına çekici gelmekte. Sağ muhafazakârlık arzulanan bir şeye dönüştü, hatta solun milliyetçi kesimi de bu arzuya sahip olmaya başladı. İlerlemeci, sosyal devletten ve hukuk devletinden yana olan sol söylemin yerini muhafazakâr sağ mı almaktadır? Daha 1980’li yılların başlarında Guy Sorman “Amerikan Muhafazakâr Devrimi” adlı kitabında (1983) isyankârlığa karşı muhafazakâr gençleri, feminizme karşıt kadınların varlığını, vergi vermeye karşı olan yeni bir halkı, kapitalizmi savunan sağcı entelektüelleri, işçi sendikalarının meşruiyet krizini anlatmaya ve bu sorunlardan söz etmeye başlamıştı bile. Bazı entelektüeller, bilhassa Fransa’da 1980’li yıllarda, neoliberal ekonominin büyümesinin etkisiyle Marksizmi terk edip liberalizme kaydı. 1980’lerin başında, Refah Devleti modeline karşı pozisyon almaya başlayıp, neoliberal bir ekonomi politiğe yönelen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile eşanlı olarak Fransa’da Monrooy hükümeti Anglosakson dünyanın tersine, Fransa’yı sosyal devlet politikasıyla yönetmeye başladı. Ama birkaç yıl geçmeden Fransa’da Fabius hükümetinin ekonomik işletmeci düşüncesiyle beraber liberalizme yüzünü çevirdi.

Bu muhafazakâr hareketin 1980’li yıllarda Anglosakson dünyada öne çıkması ile Avrupa Birliği’nin bilhassa Fransa ve Almanya ekseninde Avrupa Ekonomik Topluluğu’ndan Avrupa Birliği’ne doğru politik yapılanması eşanlı olarak gerçekleşmiştir. Fransa’da, Mitterand’ın cumhurbaşkanlığı yıllarında, Sosyalistler seçimleri kaybettiğinde, hükümetin sağcılarının (Chirac) yönetimine geçmesiyle, o zamanların meşhur politik kavramı “*co-habitation*” ortaya çıktı. Yani “siyasi olarak birlikte yaşama” zemini (sağ ve sol bir arada) kurulmaktaydı. Bu sıralarda, “*artık sağ ve sol ayrımı ortadan kalkıyor*” (siyasi liberalizm) söylemi oluşmaya başladı. Ve, ideolojilerin ve büyük anlatıların sonuna gelindiği görüşü (postmodernlik) popülerleştirildi. Neoliberalizm ile sosyal devlet heterojenlik içerisinde birlikte yaşadı. 1990’lı yılların ikinci yarısına gelindiğinde İngiltere’de Blair döneminin İşçi Partisi politikalarıyla sosyal devlet modelinden uzaklaşmaya başlandı. Anthony Giddens’in teorik yapılandırmasıyla, o zamanlar “zorunluluk” olarak adlandırılan “Üçüncü Yolcu” sosyal demokrasiye dönüştü, karma ekonomiyi kurma çalışmasında güçlük çekilmedi.

Bu süreçte Fransa sağa kayan seçmenlerin yurdu olmaya başlamıştı bile. Yukarıda belirttiğimiz gibi neoliberal ekonominin işletmecisi tavrı solun içine zaten sızmış bulunmaktaydı. 1970’li yıllarda şirketlerde yeni bir işletme modeli kurulmuştu bile. İşletmeciler (*managers*) şirketlerin sahibi değil ama yöneticileriydi. Onların sözü geçmekteydi. Marx’ın analiz ettiği şekliyle özel mülkiyet sahipleri kapitalizmin ilk aşamalarında olduğu gibi özel mülkiyet sahibi olmaktan bu sıralarda çoktan uzaklaşmaya başlamışlardı bile. Marx’ın *Kapital*’in üçüncü cildinde fark etmiş olduğu gibi 19. yüzyıl sonunda kapitalizm başka bir modele evrilmeye başlamıştı. Ancak bu, düz çizgisel bir şekilde işlemedi. Tarihi olaylar ve savaşlar, gidişatta *zikzaklar* oluşturdu. Sosyal devletin kurulması ve Keynesçi ekonomi politikaları “savaş sonrası” dünyanın yeniden yapılanmasında büyük rol oynadı. Ve meşhur “otuz yıllık zafer” yılları yaşandı: Tam istihdam ve sanayileşmenin ve de tüketimin ekonomiyi tamamen ele geçirip ekonominin dönmesini sağladığı tam otuz yıllık bir Refah Devleti. Vietnam Savaşı ve sendikalaşmanın gelişmesiyle solun yükselişine tepki olarak dünya ekonomisinde sermayenin ulus aşırı kanadı hegemonyasını kurmaya başladı ve sermaye yükselen solun neden olduğu bu gidişata dur dedi.

1980’li yılların neoliberalizmi işçi sınıfının üzerine giderek, artı değeri mutlakten görelile hale sokmaya başlayarak (yeni teknolojilerin yükselmesi) hem sektörleri paylaştırmaya başladı hem de küresel kapitalizmin ilk işaretlerini vermekteydi. 1973-1974 petrol krizinden ulus aşırı sermayeye giden bu yol “otuz yıllık zaferin sonuna” gelindiğinin habercisi oldu.

Önce, 1990’ların başlarında, Alain de Benoit’nın teorik öncülüğünü yaptığı “yeni sağ” adı altında bir oluşum ortaya çıktı. Artık deri rengi ayrımcılığı ve kafatasçılık olarak vuku bulan ırkçılık bir kenara bırakılmaktaydı ve bunun yerine “beyaz kültür egemenliği” savunulmaktaydı. Batılı olmayan insanların kültürü aşağı kültür olarak adlandırılıyordu. Kültürel ırkçılık öne çıkarıldı (E. Said bu sırada *Kültür ve Emperyalizm* kitabını [1993] yayımladı).

Bugüne baktığımızdaysa, 2013 yılında “Herkes İçin Yürüyüş” (37 cemiyetin birleştiği ve sadece bu hareket için kurulmuş olduğu sonradan ortaya çıkan Katolik dindar cemiyetler hareketi) adı altında eşcinsel evliliğine, tek ebeveynli aileye ve de eşcinsellerin evlat edinme hakkı gibi yaşam politikalarına karşı çıkan sağcıların kendilerini gösterdiklerini görüyoruz. Hareketin liderlerinden biri olan Frigide Barjot (sanki Brigitte Bardot gibi okunmakta), Fransa’daki bu büyük yürüyüşte, sağın muhafazakâr değerlerinin kitlesel olarak altının çizilmekte olduğunu bize göstermeye başlamıştı. Sağ entelektüeller ve

filozoflar adı altında başlayan bu hareket, muhafazakâr milliyetçi değerleri ve yaşam biçimini daha da tutucu bir alana doğru çekmekteydi. Eşcinsel evliliğine ve Sosyalist Parti hükümetine karşı yapılan gösteriler Fransız Hristiyan sağın aile değerleriyle kendisini göstermekteydi. 2013 hareketinde sağ ve aşırı sağ birlikte hareket etmekteydi.

Bu çizgi içinde iki kanat ortaya çıkmaya başladı. Toplumsal alanda azınlık veya kimlik politikaları olarak adlandırılan hareketlerin ortaya çıkmasıyla sol, bir değişim geçirmekteydi: Sınıf analizlerinden, ırk, sınıf, cinsel kimlik, azınlık kimliği analizlerine geçildi. Sağ ise eski dünya değerleriyle bütünleşen bir zihniyeti modern hâle sokmaya çalışmaktaydı.

Bugünse sağ yeni ideolojisini aramakta ve entelektüel bir biçim almaya çalışan sağ olarak edebiyata bakmakta: Dostoyevski, Nietzsche, Houellebecq, Dantec vb. Bu yeni sağ, edebiyatla ilgilenmekte ve insanın karmaşık bir varlık olduğunu, ne sosyal ne de normlara bağlı biri olabildiğini vurgulamakta. Marjinalliğin bu anlamda insanın doğasında var olduğunu ileri sürmekte. Bu nedenle de 1960'ların ve 70'lerin Fransız sol edebiyatından (Foucault, Deleuze, Barthes, Sollers, Derrida vb.) beslendiği ileri sürülebilir. Değerleri “otuz yıllık zafer” yıllarının değerlerine doğru çekmek yerine eski muhafazakâr toplumsal normları ve değerleri savunmaya başladılar: Aile, emek ve vatan. “Sarı Yelekliler”e doğru giden hareket bu uzun yolu kat etmiştir. Bugün azınlıkların yaşam biçiminde özgürlükçü olan ve eski ekonomik değerleri savunmak isteyen anti liberal bir sol ile toplumsal normları korumak isteyen, eski Hristiyan aile değerlerini ve ekonomik olarak da neoliberal ekonomiyi savunan (bireycilik ve özgürlük), vergilerin indirilmesi ve de bireyciliğin savunusu altında değerleri millîleştirmek isteyen bir sağ var önümüzde.

Bugün bu değerler ve bu tür bir ekonomi politik popülizmle harmanlanarak oy makinası hâline getirilmiş, sahte haberlerle beslenerek günümüzün sosyal medyasını iyi kullanan bir orta alt sınıf yoluyla milli değerlere yaslanan bir sınıfsal fraksiyonlar ittifakı ortaya konulmakta. Ülkeden ülkeye göre; kimi zaman dini değerler, Hristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık veya Budizm ön planda olmakta. Ancak söylemler ve değerler, hangi dinden olursa olsun, birbirlerini andırmaktalar. Yabancıardan ve farklı din ve mezhep mensuplarından hoşnutsuz, aile değerlerine bağlı, iş dünyasında etkin olan yeni bir zenginler sınıfını oluşturmaya dönük politikalar ile popülist söylemlerin birleşmesi neoliberal ekonomi politiği ve neoliberal normları bugün yan yana getirmekte. Bunun yanında azınlık değerlerini savunan, yeni ekolojiyle bütünleşen, hayvan ve bitkilerin insanlardan ayrı tutulamayacağını

ileri süren, yeni yaşam pratiklerine açık, kadının ezilmesi karşısında tepki veren, cinselliği tek eş ve cins (*gender*) cinsiyeti üzerine kurmayı düşünmeyen başka bir sol eğilim billurlaşmaya başlamakta. Bu iki grubun sınıfsal yapısı kayganlıklar ve müphem ilişkilerden oluşmakta. Sol, hâlâ arta kalan bir işçi sınıfı fraksiyonun yanında, okumuşlara ve eğitilmiş insanlara yönelmeye başladı. Sağ veya aşırı sağ ise, tersine muhafazakâr aile değerlerine bağlı dindarların “politik ideolojisine” bağlı kaldı. Kapanan, kimlikçi, dışa açılıma imkân vermeyen, eski normlarla yaşamaya çalışan, iç ve dış düşmanlara karşı birleşmek isteyen dindar bir politika sağ kanadın temel değeri olarak göze çarpmaktadır. Sağ kanat böylece kendi tersi olan, açılan, kimlik politikalarını terk etmeye meyillenen ve evrensel değerlere bağlı bir sol görüşle karşı karşıya gelmektedir.

Bu iki sosyal görüşün eklemlenmesi, yan yana gelmesi ve kesişmesi ise başka bir toplumsal hareketliliği doğurabilecek bir potansiyeli taşımaktadır. Kim bilir belki de Fransa’da her pazar günü ekolojistlerin sarı yekeklilerin bir kısmıyla kaynaşması bunun işaretlerini vermektedir.

Bu hareketlerin ardında yatan bir popülizm siyasetini izleyebiliriz. Popülizm, üzerine en çok konuşulan konulardan biri. Ben de birçok kez yazılarımda “popülizm”e değindim. Murat Belge bu konu üzerine yazılar yazdı hatta bir de kitabı bulunmakta. Benim, burada, konuyu başka bir yerden ele alıp, yapmak istediğim şey, popülizmin yakın dönem *soykütüğüne* değinmek olacak. Bugün, daha çok siyasi alandaki popülizm söz konusu edilmekte; aslında siyasi popülizmin arkasında yatan söylemin ekonomik bir geçmişi olduğu da söylenebilir. 1970’lerin sonunda başlayan ve adına o günlerde “yeni sağ” denilen gruplar Amerika başta olmak üzere yükselen sendikacılığa ve işçi sınıfının kendine olan güveninin yerleşmesine karşı yeni “işletme tezleri” ileri sürmekteydiler. 1927’de “Milletin Spiritüel Mekanı Üzerine Mektup” ile Hugo von Hoffmannsthal ile başlayıp 1983’te “*Amerikan Muhafazakâr Devrimi*” kitabıyla Guy Sorman’a gelen “yeni muhafazakâr devrim” uzun döneme yayıldı ve etkisini bugün de göstermekte. Burada görülmesi gereken, “yeni sağ” adı verilen neoliberal bir siyasal düşünce hareketi ile bugünkü siyasal popülizm arasında kurulmuş olan “entelektüel köprü”dür.

1970’lerin sonunda refah devleti demek olan Keynesçi ekonomi politikasının sınırları zorlanmaya başlandığında, neoliberal bir söylem geliştirilmeye başlanmıştı. Ben de *T24* yazılarımda Hayek ve Friedman’dan yola çıkmıştım. Bunlara bir ekleme yapmak istiyorum: 1929 krizini savaşla yaşayan bir dünyada, savaş sonrasındaki büyüme ve gelişme yöntemi olarak Keynes’in

geliştirdiği fikirler çevresinde başlayan politik ekonomiye karşı, 1970’lerden başlayarak neoliberal siyasi bir strateji öne sürülmekteydi. Ancak “zafer dolu otuz yıl” geçirmiş olan Batı toplumlarının alt sınıflarının kazançlarına sekte vuracak bu neoliberal görüş, sosyal kazanımlara (sosyal sigorta, devlet yardımları, kamusal eğitimin gelişmesi vb.) karşı çıkan bir politikayı ekonomik yollarla kabul ettirmeye başladı. Buna karşı neoliberalizm, soldan gelecek bir direnişin önünü kesmek üzere yeni stratejiler aramaya başladığında, yumuşak bir geçiş teorisi ortaya atıldı. Sol sendikal hareketlerin kuvveti karşısında boyun eğebilecek bir neoliberalizmin başarısız olma ihtimaline karşı yeni *mikro ekonomik stratejiler* geliştirilmeye başlandı. Yükselmekte olan entelektüel ve siyasal neoliberal mikroekonomik bakış 1970’lerin sonunda, sola doğrudan meydan okumayı stratejik nedenlerle tercih etmedi. Bunun yerine, 1960’larda yükselmiş olan sendikalist solun belini yavaşça kırmaya başlayacak bir mikroekonomi stratejisini, doğrudan karşı çıkma yerine, muhalif tarafı içeriden bölerek ilerleme yöntemini seçti. Baskı yerine sızmayla işleyen alternatif bir yol bulmak için çaba gösterilmekteydi. Madsen Pirie’nin fikirleri bu sırada ortaya çıkmaya başladı.

İngiltere’de ekonomik olarak devletin geri çekilmesi ve siyasi anlamda da kuvvetlendirilmesinin, sınıfların bütünsel yapılarının kırılmasından veya zayıflatılmasından geçeceğinin farkına 1980’lerde varıldı. Batı toplumlarını “sınıf mücadelesi” kavramlarıyla düşünen bütüncül analizler 1970’lerin sonlarında İngiltere’de değil Fransa’da değişmeye başlamıştı. Yunan teorisyen N. Poulantzas “sınıf fraksiyonu” kavramını ortaya atmıştı: Yani Poulantzas, hakim veya ezilen sınıfların bir bütün olmadıklarının, onların parçalara ayrılan fragmanlardan oluşmakta olduklarının analizini yaptı. Sosyolojik araştırmalarda ikili karşıtlık üzerine kurulu sınıf analizi yapmanın artık mümkün olamayacağı saptanmaktaydı. Fransız Komünist Partisi’nin “proletarya diktatörlüğü” kavramını Parti lügatinden çıkardığı dönem de aynı dönemdir. İşçi sınıfı içinde güvence sahibi olanlar ve olmayanlar ayrımı yapılmaya başlanmıştı bile. Orta sınıf ise zaten kendi içinde çeşitlenmişti.

Adam Smith Enstitüsü’nün kurucularından olan İngiliz Madsen Pirie 1978’den itibaren bu doğrultuda çalışmış biri. Pirie, “Mikropolitik” analizlerini ve daha evvel yazdığı *Devleti Sökmek* (1985) kitabında öne sürdüklerini (devleti teorik ve pratik olarak özelleştirmek için çaba gösterilmesini) bu dönemde geliştirmiştir. Bu analizlere göre ilk olarak ilkeler üzerinden siyaset yapmak doğru değildir; çünkü zamana göre değişen ilkeler olabilir (Durkheim’ın “normal” ve “patolojik” ayrımında da olduğu gibi, yani normal olanın bir gün patolojik hâle gelebileceği ve tersinin de mümkün olabileceği düşüncesinde

olduğu gibi, zamana göre hareket etmenin avantajları vardır) (Pirie, 1985). O zaman önce, siyasi alanda var olan durumu incelemek gerekmektedir. Gerçek güç ilişkilerine bakmak gerekmektedir. İkinci olarak, siyasetin verili ebedi tezlerinden değil de durumun vaziyetine göre tavır almanın değişkenliğinden söz etmek gerekir. Pirie'ye göre üçüncü nokta, "mikropolitik olan nasıl geliştirilecektir?" sorusu üzerine odaklanmaktadır (1985). Bu üçüncü noktada, o güne kadar yapılmış neoliberalizmi geliştirme politikalarının sert, hatta askeri tavırlarına direnebilmiş Keynesçi politikaların aşılabilmesi üzerine bir strateji yer alır.

Pirie'ye göre piyasa ekonomisi, direkt olarak ama yavaş bir şekilde topluma sızdırılabilir. Pirie, bireylerin çıkarlarından yola çıkarak, sınıfsal ve kültürel yapılanmaların aşılmasının bu şekilde mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Thatcher döneminde özelleştirmeler bu şekilde gerçekleştirilmiş ve sendikaların kuvveti kırılmıştır. Bu sadece polis kuvvetinin kullanılmasıyla değil, çıkarların farklılaştırılması yoluyla da gerçekleştirilmiştir. Verilen örneklerden biri British Airways'ın özelleştirilmesi projesidir. Sendikal dayanışmayı kırmak üzere eski çalışanların primlerle uzaklaştırılması stratejisi uygulanmıştır, çünkü toplu para alan personel, kısa vadeli çıkarları için rıza göstermiştir. Alternatif özel tazminatlardan faydalanan bu kişiler, kendi bireysel çıkarları doğrultusunda kolektif dayanışmanın dışına çıkmış olurlar. O zaman da sendikal mücadelenin imkânları zayıflatılmış olacaktır. 1980'ler İngiltere'sinde olaylar bu şekilde yaşamıştır.

Pirie'ye göre (1985), özel ekonomik çıkar sahibi bireylerin seçmenlere dönüştürülmesi sınıf mücadelesinin ötesine geçmektir. Bu düşünce ekonomiyle başlamıştır: sınıf fraksiyonlarının oluşturulması, hatta bireysel ekonomik çıkarların yaygınlaştırılması ve çeşitlendirilmesiyle. Daha sonra siyasal bir girişim olarak ifade bulmuştur. Neoliberal ekonomiye bağlı bireylerin sayıca çoğaltılmasına yarayacak ve seçmenleri de buna bağlı olarak çoğaltacak siyasal hareket demokratik yollardan geçerek oluşturulacaktır. Bunun için baskıcı politikalarla hiç gerek kalmayacaktır. Pirie'nin (1985) bakışına göre yeni buluşların ortaya çıkması, bu buluşların takipçileriyle birlikte önce üniversitelerde, sonra da entelektüel gazeteciler arasında gözükmeye başlamasıyla, bunlarla bağlantılı fikirler halka inecek, mikropolitika kendisini görünür kılmaya başlayacaktır. O zaman yeni fikirler hâkimiyetlerini kurmaya başlarlar.

Michel Foucault'nun 1970'li yıllardaki fikirlerine benzer fikirlerin Pirie'de yeşermekte olduğunu düşünebiliriz. Tabii kastım Foucault'nun neoliberal

ekonomilere yaslandığını söylemek değildir kuşkusuz. Tam tersine, Foucault'nun College de France'taki derslerinde *liberalizm*, *neoliberalizm* ve *ordoliberalizm* eleştirileri göze çarpmaktadır. Her ne kadar bazı düşünürlerin Foucault eleştirisi bu çerçevede olsa bile, Foucault'dan bir neoliberal çıkarmak imkânsızdır. Fakat Pirie'nin analizlerinde Foucault'dan terimlere rastlamak mümkündür: Mesela onun mikropolitikanın bir “sanat”, hatta “politik bir teknoloji” olduğunu yazması şaşırtıcıdır; çünkü Foucault düşüncesinde de “anatomi politik” ve “iktidarın teknolojisi” kavramı bulunmaktadır. Aslında bu yeni sağ akım düşünürlerinin Fransız Yapısalcılığından geçerek yeni bir neoliberal strateji geliştirdiklerini düşünmek mümkün hâle gelmektedir. Tabii, “özelleştirme” ve “bireyleri kişisel çıkarlara yönlendirmek” sağ kanada ait fikirlerdir ve Foucault'nun ve yapısalcıların düşünceleri bunlarla bağdaşmaz. Ekonomik serbestleşme için, devlet baskısı değil, bireylerin yönlendirilmesi ve arzularının kanalize edilmesi yeterli olacaktır (en azından yüzde elliyi geçen kısmının kazanılması için).

Aslında öyle görünmektedir ki, 1970'li yılların sonunda Pirie'nin “fikirler savaşı” ve “siyasi mühendislik” olarak adlandırdığı bakışı, Milton Friedman'ın Latin Amerika ülkelerinde askeri darbelerle gerçekleştirdiği politik ekonomilerin yerine başka bir stratejiye yaslanan bir bakışı: Baskı olmadan, askeri darbe söz konusu edilmeden, “demokratik yollardan”, karşı tarafla hiçbir yüzleşmeye girmeden, yumuşak bir şekilde toplumu işletmek ve siyasi ideoloji olarak toplumun içine sızmak bu stratejinin amacıydı. Bu dönem, Foucault'nun, iktidarın baskıcı değil, ikna edici olduğunu ve tabandan geldiğini iddia ettiği yıllara tekabül etmektedir; 1975'te çıkan kitabı *Hapishanenin Doğuşu* (*Surveiller et Punir*) dönemidir.

Bugün Pirie'nin fikirlerinden pek söz edilmemekte, ancak bugünkü neoliberal politikaların bir yönü gibi duran popülizm de daha sert söylemlere yaslanmasına rağmen demokratik yolları kullanmaktadır. Her ne kadar marjinal gibi gözüken fikirleri ve yaşam biçimlerini dışlamaya kalkan fikirleri bağırarak dile getirmekte olsalar bile, popülist politikacılar “halkın iradesini” kullanmakta; mesela seçimlere önem vermekteler. Bunlar seçimleri kazanarak iktidara gelmeyi istemekteler ve bunun için de her zaman halkın asimetrik çıkarları (aslında belli bir halk fraksiyonunun çıkarlarını) öne çıkartmaya çalışmaktalar. Halkın korkularının üzerinden bir “güvenlik politikası” geliştirmeye kalkmaktalar. Tam da bu anlamda söz konusu olan popülizmin diğer bir adı “otoriter liberalizm”dir. Otoriter liberalizmi uygulayanlar, *siyasi partilerden ve meclisten bağımsız bir özerklikle siyasi iradenin tek gerçek sahibi sıfatıyla* yönetimi ele almaktadırlar. Bu anlamda popülizm, iktidarın

özerkliğe ve yürütme sorumluluğuna yönelmesidir: Ekonomik alanda devletin kendi kendini sınırlandırmasıyla eş anlı olarak siyasi alanda bağımsızlığının gücünü göstermektedir devlet.

Genelde, 20. yüzyılın başına kadar gerileyerek örnekleri gösterilmekte olan popülizmin, aslında daha yakın zamanlarda (1970’lerin sonu ve 1980’lerde) “yeni sağ” olarak adlandırılan neoliberal ideolojiyle alakalı olduğunu düşünmek bana yanlış gelmiyor. Bu söylem, ideolojik olarak eskisi gibi direkt olarak ırkçılık söylemini geliştirmekten çok, tarihi “*milli kültüre*” dayanan bir ayrımcılık ortaya çıkarmakta. Yeni sağ ile başlayan popülizmin söylemlerinin arkasında 1970’li yıllara kadar giden *özelleştirme politikalarının* olduğunu düşünmek olasıdır. Ve bugün popülist idare biçiminde siyasi olarak devletin kuvvetli olması gerekliliğine rağmen onun ekonomiden elini çekmesini savunmalarından dolayı neoliberal ekonomi ile popülizmin bir aradılığını düşünebiliriz. Sendikacılık karşıtı ve neredeyse sadece adı kalmış olan “komünizme” karşı savunulan güvenlikçi siyasi söylemler Avrupa’nın hatta dünyanın ekonomik ve sosyal kriz yıllarına dönüşünü özleyen hayaletleri yeniden hortlatmak niyetinde: “*Totaliter rejimler ile Nazizm ve faşizm hayaleti kol gezmekte.*”

Neoliberalizme ait otoriter rejimlerin en kuvvetlisi, bugün Brezilya’da yaşanan trajedide görünür haldedir. Jair Bolsonaro’nun asker nostaljisi dolu politikaları, Amazon ormanlarında yaşamakta olan yerlilere kabus yaşatmakta. İktidara geldiğinden beri Amazonlardaki yerlileri yerlerinden edeceğini ilan eden siyaset adamı, en son, 1 Ağustos 2019 günü, Kinikinau yerlilerini arazilerinden güç kullanarak sürmeye başladı. Direnmeye devam ettiği için başından yaralanmış kabile şefinin fotoğrafı sosyal medyada dolaşıma girmeye başladı.

Brezilya’da Amazon ormanları ve yerlileri, uzun zamandan beri antropolojinin, tarihin ve biyolojinin konusu olmuştu. Nerdeyse modernlikle aynı zamanlarda, Amazon ormanları -ki bugün dünyanın “oksijen deposu” olarak adlandırılmakta- sosyal bilimlerin olduğu kadar insan ve doğa bilimlerinin de konusu olmaya devam etmekte. 19. yüzyılda Amazonlarda bazı hayvan türlerinin daha o zamandan yok olmakta olduğuna dikkat çeken Charles Darwin olmuştu. Amazonlardaki biyolojik çeşitliliğe dikkat çeken Darwin 1832 yılında Brezilya’ya gittiğinde, 5 sene boyunca orada incelemeler yaptığında, genç bir delikanlı olarak gittiği seyahatten bir bilim adamı olarak dönmüştü. Seyahatinden Londra’ya döndüğünde koleksiyonunun içinde artık bitkiler, kaya parçaları, hayvan fosilleri ve bunlarla ilgili yüzlerce kitap yer

almaktaydı. 1839 yılında *Bir Doğa Bilimcisinin Dünya Seyahati* adlı kitabı büyük sükse yapmıştı. Darwin, 1834'te kaptan Robert FitzRoy'un gemisiyle "Ateş toprakları" olarak adlandırılan bu doğa harikasına yaptığı yolculukta, kaybolan türlerin fosillerini incelemeye başlamıştı. Bu tropikal ormanlarda, Darwin yüzlerce bitki üzerine çalıştı ve bunları koleksiyonuna kattı. Bunun yanında Darwin ormanlardaki hayvanlara ve jeolojiye de ilgi duymaktaydı. Bu ortamda kaybolan türlerin envanterini çıkarmaya başladı. Yeni bir türün araştırılması için kaybolan türlerin önemini vurgulamaktaydı. İlgi odağında, bilhassa, vahşi yırtıcı hayvanlar vardı: Akbabalar, kerkenezler, kartallar ve pumalar. Tüm Güney Amerika kıtasının yaklaşık yüzde kırkını kaplayan Amazonlarda, eski tarihlerde de insanların yerleşmesiyle bazı türler yok olmaya başlamıştı. *Antroposen* konusunun ilk örneklerini belki de bu kadar erken bir dönemde kayda alan Darwin'di. Böylece Darwin biyolojik çeşitliliğin insan eliyle yok edilmeye başlandığının altını çizmekteydi; ve bunu dünyanın dikkatine sunmaya başlamıştı. Onun Falkland Adaları üzerine anlatıları okuyucuya okumaya değer antropolojik veriler sunmaktadır. Ve mesela, *Galapagos ispinozlarına* bugün "Darwin ispinozları" adı verilmektedir. Bugün nesli tükenmiş geyikler üzerine yazılanlar acı vermekte insana. Daha keşif ve sömürge zamanlarında, bazı sömürgeci Hristiyan misyonerlerin (bilhassa Cizvitlerle, *çikitanizasyon* adı verilen kültür ve dil değişimi) Amazonlara gelmesiyle, yerlilerin âdetlerinin nasıl değişmiş olduğu ve hayvanları nasıl yok ettiği ortaya konulmuştur. Yerlilerin avlanma yöntemlerinin değişmesiyle ve misyonerler tarafından getirilen at üzerinde avlanma pratiğiyle birlikte âdetler de değişti; artık doğayla yaşayan değil, doğaya zarar vermeye başlayan yerliler ortaya çıkmaktaydı. 1884'te, Darwin'in ölümünden 2 yıl sonra yayınlanan kitabı "*Güdü Üzerine Deneme*" doğaya karşı işlenen kıyımın ve şiddetin incelemesiydi.

Darwin'den, aşağı yukarı yüz yıl sonra bu sefer bir antropolog Amazon ormanlarına gitti: Claude Lévi-Strauss, hayatın temellerini ortaya koyan ham maddeleri ve doğanın içindeki biyolojik çeşitliliği fark eden biri olarak "antropologların en *Darwin'cisiydi*." Bu doğada yaşayan halkların, Avrupalı Batılıların gelmesinden önceki etnik, dilsel ve kültürel çeşitliliği antropoloğun dikkatini çekmekteydi. Hristiyan dualarının başlamasıyla birlikte burada yaşayan halkların "*requiem*"i başlamıştı. Çeşitlilik azalmaya başlamıştı. Trajedi, doğaya olduğu kadar insanların âdetlerine ve yaşam biçimlerine de aitti. Yerlerinden edilen yerli kabileler, modernliğin en *saf şiddetini* ve felaketlerini yaşamaya başladılar. Lévi-Strauss'un Amazon ormanlarında kaldığı 20. yüzyıl ortalarında bile yerli halklar acıyla yaşamaya maruz bırakılmışlardı. Geniş topraklar onlara yasaklanmaktaydı. Maden ve altın

arayıcılarının zenginlik kaynağı olarak ormanlar talan edilmekteydi ve bugün bu süreç devam ediyor.

76 yaşındaki dünyanın en büyük Bossa Nova sanatçısı Caetano Veloso, 1 Ağustos'taki saldırıyı dünyaya haber etmek üzere, yaşanmakta olan durumu gösteren fotoğrafları sosyal medyada yayınladı. Sanatçılar bugün Darwin'in veya Claude Lévi-Strauss'un izinde giderek onların görevlerini üstlenmiş durumdalar. Dünyanın kalbi ve oksijen merkezi yok edilmekte. Kapitalizmin en otoriter yanlarını kullanan şirketler, hükümetlerin emrindeki ordu ve polis güçleriyle beraber yalnızca bu topraklarda yüzyıllardır yaşayan yerlilerin değil, tüm insanlığın yaşam ve nefes alma imkânlarını tehdit etmekte.

Jair Bolsonaro “STK’ların ekmeğine yağ süren” biri olarak nitelendirdiği, “ormanların yok edilmekte olduğunu söylerken abartılı” konuştuğunu öne sürdüğü Milli Uzay Araştırmaları Enstitüsü’nün müdürü Ricardo Galvao’yu, Kinikinau yerlilerine yapılan bu saldırıdan hemen sonra görevden aldı. Yerliler artık tehlike içinde yaşamaktalar; 2019’un başından itibaren, illegal bir şekilde özel güvenlik güçlerinin saldırılarına uğramaktalar. Hükümet yerlilerin topraklarına *hidroelektrik santraller* yapmayı amaçlamakta. Bolsonaro’nun iktidara geldiğinden bu yana Amazonlarda *ormansızlaşmanın yüzde elli artmış* olduğunu okumaktayız.

Yüzyıllarca süren bir zaman zarfında yavaş yavaş yok edilmekte olan “dünyanın nefesi” Amazonlar’da yerleşmiş yerliler, bir seneden beri tekrar “şiddetin merkezinde” yaşamaya başladılar. *Yapraktan gelmekte olduğumuzu* iddia eden filozof Emanuel Coccia’ya göre, “eğer yeşillik yoksa nefes alma imkânlarımız” yok demektir (Coccia, 2019). Bu, dünyasal bir sorun olarak karşımızda durmaktadır ve biz bu durumun içinde yaşamaktayız aslında. Yeni nesiller bunun farkındalar artık; onları izlemek zorundayız, eğer çocukların geleceğini düşünüyorsak. Hatta, insanlığın geleceğini düşünmek zorundayız! “Benden sonra tufan” ancak “cinnet toplumlarına” özgü bir durumdur. Herkes aklımızı başımıza almak zorunda olduğumuzun farkına varmalı. Bu durum, sermaye ile veya kapitalizme özgü düşünmekten çok daha acil bir durumu arz etmekte. Ve bu anlamda, *dünyasal olarak* hepimizin kaderi bu bilincin edinilmesine bağlı görünüyor. Çok ince bir bağ... kopması ise çok tehlikeli olacaktır!

Kapitalizm ile para ilişkisi malum bir ilişki. Para iç karakterleri olan bir meta değil. *Değer olması için paranın sosyal bir ilişki içinde ele alınması* gerekecek. Bu ilişki ister dünyasal ister yerel bir ülke parasına ait olsun, para bugünün

şartlarında küresel kapitalizmin *ilişkisel bir parçası* olarak iş görmekte ve sosyal alana temas etmektedir. Bunu kendi kuralları içinde göstermektedir.

Para biçimi olarak bir değer yasası, sanayi kapitalizminde değeri emek ve artı değer üzerinden örgütleyebilmekteydi (*kapitalin organik bileşimi: sabit sermaye değişken sermaye ve artı değer*). Bir zaman ölçümü olarak ele alınan *değer teorisi* olarak para ve emek; değer teorisini bu ikisinin bileşiminden yola çıkarak oluşturan analizler ideolojik de olsa emek değer veya sermaye değer şeklinde bir okumaya tabi tutulmaktaydı. Bugün paranın para üzerinden okunması *finans kapitalin* dünyasının günümüzdeki durumuna tekabül eder gibi görünüyor.

Para tek değer olarak var olduğu sürece bizim değer okumamızı sosyal alanda gerçekleştirmemiz zor gibi görünüyor; çünkü sosyal ilişki olarak para olmaksızın paranın para üzerine oturması ve paradan para kazanmanın yol açtığı toplumsal sıkıntılar ekonomik *kriz göstergelerini* ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle, sosyal ilişkiler olmadan para, kendi içeriğinde bir anlama sahip olamaz. 18. yüzyıl ampirizminin de, David Hume ile birlikte öne sürmüş olduğu gibi, *şeylerin içsel karakterleri değil sadece ilişkileri* vardır. Para fikri değil, paranın ortaya koyduğu sosyal ilişkiler vardır. Para tek başına bir metafizik nesne olarak durmaktadır. Ama ancak sosyal alanda ilişki hâline geldiğinde bilimselleşir, insan bilimi hâline gelir. İlişkilerin iç karakterleri değil dışsal ilişkileri vardır.

Krize gelince; kriz, uzun zamandır üstüne konuşmakta olduğumuz bir durum. Bir kavram olarak krizi ele aldığımızda, aslında, o kadar kötümser bir kavram ile karşı karşıya kalmadığımızı söylemek güç olmayacak; çünkü Grekçeden gelen bu kelimenin anlamı, hem dönüşüme ve değişime ait bir anlamı hem de bu değişimin getirdiği zorluklara rağmen bir çözüm anlamını içinde barındırmaktadır. Kriz, o hâlde, içinden çıkılmayacak bir durum değil, yeni olgulara ve oluşumlara ait olarak bir anlam içermeye başlayacaktır.

Paranın sadece para olarak işlerlik kazanmaya başladığı finans kapitalin krizi sırasında belki de önümüze gelecek olan en anlamlı ve ilginç imajlar Yüksel Aslan'ın Marx'ın Kapital kitabı üzerine yaptığı desenlerdir. Burada Yüksel Aslan, Marx'ın *para değer* teorisinden yola çıkarak, insanların suratlarını para şeklinde resmettiği zaman bu anlamı görünür kılmaktaydı. Marx'a göre, “paranın iki yüzü, yani diyalektik bir ikiliği yoktur, tek bir yüzü vardır.” O da, Marx'a göre, sanayi kapitalizminde, “para olarak yüz”dür; bunun için Yüksel Aslan da sabit sermaye sahibinin yüzünü para olarak işaretler. Bu anlamda

para bir komuta aracı olarak, yine ilişkisel bir şekilde, ama sempatik değil antipatik bir ilişki içinde değer teorisini kurmaya başlamaktadır.

Burada, değer ilişkisine antagonizma açısından değil de sentez açısından bakıldığında başka bir okuma, tersinden baktığımızda ise yine başka bir okuma karşımıza çıkacaktır. Biri sınıf mücadelesi üzerine odaklanmaktayken, diğeri birleşmeyen *bir sentez* olarak, yan yana ve heterojen birlikteliği ifade etmektedir. İkincisinde insanlar birer ego olarak değil *kısmilik* olarak ele alınır. Buna göre, kısmi olan sempati ilişkileriyle genişleyerek başka ilişkilere yönelir. Yan yana olma hâli sempatik bir ilişki olarak, bugünkü antagonizma açısından ele alınan ekonomik hâkimiyet ilişkilerini düzenlemez; ama yan yana olma üzerine kurulu sempati ilişkilerinin, insanın kısımlığını yaymasıyla toplumsal alanı düzenler. Bu, iki değil, ama birden çok ve hatta çoğul birliktelik imkânlarının araştırılması olarak düşünebilir. Bu heterojen birliktelik geçtiğimiz uzun yıllar boyunca *siyasal olarak* denenmişti; ama bu bakış beraberinde *kimlik* sorunlarını yeninden gündeme getirdiği için ekonomik ve sosyal ilişkilerin çözümlenmesinin yolu olarak düşünülmedi. Oysa değer teorisi yoluyla paranın sosyal ilişkilerde bulunduğu karşılık dolayısıyla düşünüldüğünde emek değer ve sermaye değer teorilerini başka bir yöne doğru çekmek mümkün olur.

Marx *Kapital*'de değer yasasının krizi olarak paradan söz etmiştir (2017). Burada, kapitalin sosyalleşme süreci üzerinde geliştirilecek bir bakışın içinde sosyal olanı parayla ele alma imkânları ortaya çıkmış olur ve bu da krizin üstesinden gelinmesi için yeni bir çabayı gerekli kılar. Neoliberal küreselleşmenin sorunlarından birinin de burada yatmakta olduğu söylenebilir belki. Para değer olarak ve hatta gayri maddi değer olarak iş gören ve tüm toplumu yatay bir şekilden kat eden bir veridir.

Bugün, krizin en büyük göstergelerinden biri sermayenin kendisine yer bulamadığı zaman karanlık mağaralara çekilip, kış uykusuna yatmaya başlamasıdır. Buna eklenebilecek olan, yani yeni olan şey ise sosyal bir ilişki olarak para değerinin ölçülmesinde geç kalındığıdır. Buna başka bir toplumsal öğeyi eklemek ilginç olacaktır: Doğa. Bu her ne kadar teknolojik gelişim olarak gözükse de, aslında daha çok sosyal ilişkiyi doğa ile bütünleştiren yeni bir ilişki alanının yaratılması gerekliliğiyle ilgilidir. Değer olarak paranın toplumsal ilişkileri belirlemeye başladığı sanayi çağından bugüne kadar insan, doğayla ilişkilerini her bir tarihsel dönemdeki teknolojilerle doğaya müdahale edip, doğayı egemenlik altına alarak, yani *Antroposen* yoluyla kurmuştur. Bugün bu sorunun neredeyse son eşiğine gelmiş durumdayız. İnsan ile insan

ilişkisi pahasına insan ile doğa ilişkisinin feda edildiği işleyiştten çıkıp, doğayı, doğadaki hayvan ve bitkileri insanın ilişki alanına çekecek yeni bir sempatik ilişki pratiğini hayal etmeliyiz.

Her şeyden önce para olarak değerin sosyal ilişkilerden geçmekte olduğunu hatırlamak gerekir. Sanayi toplumunda bilinen bu verinin bugün tekrar gündeme gelmesi, bilinir olması bir zorunluluktur. Yaşamın devam edebilmesi için bugünkü ekonomik düşünceye, doğa ile bütünleşme ilişkilerinin de eklenmesi zorunludur. Beslenme ve teknolojinin açtığı yaraları başka bir teknolojiyle tamir etmek gerekecek. Teknolojiyi bu defa doğayı alt etmek için değil, onunla birleşmek adına düşünmeye başlamak bu kriz için bir çıkış imkânıdır. Bu, sürdürülebilirliğin desteklenmesi anlamına gelecektir.

Burada düşünülmesi gereken şey paranın krizi olarak kriz değil belki de; para olarak adlandırılanın sosyal bir krizi kendi içinde barındırdığını ileri sürmek gerekir. Şimdi bu sosyal kriz de kendi içinde doğanın ekolojik krizini taşımaktadır. Çıkış bu üçünün yan yana düşünülmesinden geçecek gibi durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Coccia, E. (2019), *The Life of Plants: A Metaphysics of Mixture* (Cambridge: Polity Press).
- Darwin, C. (2018), *Tazı Yolculuğu* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık) (Çev. D. Kızılay).
- Levi-Strauss, C. (1997), *Tristes Tropiques* (New York: Random House Inc).
- Marx, K. (1978), *Kapital, Üçüncü Cilt* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. A. Bilgi).
- Marx, K. (2017), *Kapital, Birinci Cilt* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. M. Selik, N. Satlıgan).
- Pirie, M. (1985), *Dismantling the State: The Theory and Practice of Privatization* (Dallas: National Center for Policy Analysis).
- Sorman, G. (1985), *The American Conservative Revolution* (Chicago: Regnery Books).